

سر آغاز

آرشیو ملی ایران

عین‌السلطنه در *روزنامه خاطرات خود* (ج سوم، ص ۱۹۸۷) نوشته است: «بعضی لغات جدید [را] - که حالا خیلی مذاکره می‌شود و مصطلح شده - لازم است بنویسم: مشروطه، مستبده، آزادی، برادری، برابری، مساوات، جلسه، جانا مالاً، با تمام قوا، قوه مجریه، قوه مقننه، اختار، توضیح، وجدان، انجمن، ملیت، قومیت، مجاهد، فدائی، مجلس، علنی، سرّی، کمیسیون، کابینه، آرشیو، [و] پارتی.» این یادداشت را، عین‌السلطنه در نخستین سال‌های پس از پیروزی انقلاب مشروطه نوشته است. پاره‌ای از این لغات در پیش از مشروطه، و خیلی هم پیش از آن، در زبان فارسی وجود داشته و به کار می‌رفته مانند برادری و برابری، ولی در دوره مشروطه معنای تازه‌ای یافت که بیش‌تر سیاسی بود. پاره‌ای نیز ترکیبات تازه بود مانند زنده باد و پست باد (همان مرده باد امروزی) و پاره‌ای از این لغات - که از زبان‌های اروپائی وارد زبان فارسی شده بود - جدید بود که از آن میان است: کمیسیون، کابینه، پارتی (به معنای خوب) و آرشیو.

این، قدیم‌ترین سند و مدرکی است که به ورود و اشاعه واژه آرشیو در زبان فارسی اشاره دارد. اگر پیش از این زمان این واژه در نوشته‌ای به کار رفته، احتمالاً شرح سفر و دیدار از یکی از شهرهای اروپائی بوده است، نه کاربرد این واژه در میان مردم و اهل قلم. مثلاً فریدون آدمیت، در *امیرکبیر و ایران* (ص ۱۶۶) نوشته است: در شهر نوچرکسک، «آرشیو، دفترخانه» حکومت است که «مخزن مکاتبات دولتی است و همه فرامین سلاطین سلف» را در آن جا نگاهداری می‌کنند.

این جملات، برگرفته از سفرنامه میرزا تقی‌خان [امیرکبیر بعدی] است که همراه خسرو میرزا به روسیه سفر کرده بود. این سفرنامه، تقریر میرزا تقی‌خان و تحریر میرزا مصطفی افشار است.

اکنون بیش از یکصد سال از ورود واژه آرشیو به زبان فارسی می‌گذرد و کاربرد گسترده و وسیعی یافته است، بخصوص یکی از معادل‌های فارسی آن که «بایگانی» باشد. می‌دانیم که آرشیو، در واژه‌نامه‌های زبان‌های غربی در چندین معنا به کار رفته است: یک معنای آن، بایگانی است و معنای دیگر، مراکزی است که به کار گردآوری و سازماندهی اسناد و مدارک نوشتاری یا دیداری - شنیداری مشغول‌اند. در این مراکز براساس قواعد و ضوابطی، مواد و منابع گردآوری شده را سازماندهی می‌کنند، در حفظ و نگهداری آن‌ها می‌کوشند و به اهل تحقیق و پژوهش و افراد و مؤسسات نیازمند بهره‌گیری از این منابع (صد البته با رعایت اصول و ضوابطی)، خدماتی ارائه می‌دهند. آرشیوی که چنین وظایفی در سطح ملی عهده‌دار باشد، «آرشیو ملی» آن ملت و کشور است. وقتی در فرهنگستان اول واژه آرشیو به عنوان واژه‌های بیگانه مطرح شد، با در نظر گرفتن نخستین و گسترده‌ترین معنای آن - چون هنوز آرشیو به معنای دومش یعنی مراکزی که منابع نوشتاری و دیداری - شنیداری را گردآوری و سازماندهی می‌کنند، مطرح نبود - «بایگانی» را برای آرشیو، و «بایگان» را برای آرشیویست پیشنهاد و تصویب کردند و از آن جا که آرشیوهای دیگر در ایران ایجاد نشده بود، مشکلی هم پیش نیامد.

سال‌ها و دهه‌ها گذشت. در اواخر دهه ۱۳۳۰، فرخ غفاری «آرشیو ملی فیلم» را در وزارت فرهنگ و هنر آن زمان تأسیس کرد که وظیفه گردآوری نسخه‌ای از فیلم‌های سینمای ایران و آثار برجسته سینمای جهان را برعهده داشت و آن را «فیلمخانه ملی ایران» نامگذاری کرد و نه «بایگانی ملی فیلم ایران»! در دهه ۱۳۴۰، سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران تأسیس شد و تشکیلات

رادیو و تلویزیون بخش خصوصی آن زمان، در سازمان جدید رادیو و تلویزیون ملی ایران ادغام شد و از آن میان مجموعه‌های آثار و منابع دیداری - شنیداریشان که خیلی سریع گسترش پیدا کرد و همه آن‌ها نام آرشیو را بر پیشانی خود داشتند، از جمله آرشیو فیلم، ویدیو، صفحه‌نوار، عکس و اسلاید، خبر، لباس، وسایل صحنه و دکور و...، اما هیچکس حتا فکر هم نکرد که این واحدها را می‌توان «بایگانی» نام گذاشت.

در آخرین سال دهه ۱۳۴۰، سازمان اسناد کشور تأسیس شد که آرشیو ملی مکتوب و نوشتاری ایران بود و اتفاقاً سرچشمه منابع و اسنادش هم بایگانی‌های سازمان‌ها و مؤسسات دولتی بود؛ ولی باز هم اساسنامه و شرح وظایف و اهدافش، نشان می‌داد که «بایگانی» نیست و بیش‌تر «آرشیو» است. مؤسسان، با زیرکی نام «سازمان اسناد ملی» را برای آن برگزیدند تا در چنبره نام «بایگانی» گرفتار نشوند.

در سال ۱۳۸۷، در کارگروه واژه‌گزینی کتابداری در فرهنگستان زبان و ادب فارسی، قرار شد تا برای واژگان بیگانه آرشیو و آرشیوداری، معادل‌های فارسی ساخته شود (اعضای کارگروه، عبارت بودند از پوری سلطانی، دکتر بنی‌اقبال، دکتر نرگس نشاط، دکتر عباس حری، و نورالله مرادی). کارگروه واژه‌گزینی کتابداری، با مراجعه به متون غربی و انطباق تعاریف «آرشیو» در زبان‌های غربی با فعالیت‌هایی که می‌کند، و آنچه آرشیوها در ایران انجام می‌دهند، واژه مصوب فرهنگستان اول یعنی «بایگانی» را مناسب برای دیگر انواع آرشیوها ندانست و واژه «آرشیو» را - که در همه زبان‌های دنیا متداول شده است - پذیرفت.

اعضای کارگروه، بر این باور بودند که وظایف و عملکرد آرشیوهای نوشتاری با وظایف و عملکرد بایگانی تفاوت‌های اساسی دارد، از جمله آن‌که بایگانی، عهده‌دار گردآوری و سازماندهی اسناد و مدارک جاری مؤسسه دولتی یا غیردولتی است، در حالی که آرشیو، با اسناد و مدارکی سروکار دارد که عمر جاری و اداری آن‌ها به سر آمده و در حکم اسناد و مدارک تاریخی قرار گرفته‌اند و بیش‌تر در فرایند پژوهش و تحقیق به کار گرفته می‌شوند.

علاوه بر این، سازماندهی اوراق پرونده در بایگانی، با سازماندهی اوراق پرونده اسناد در آرشیو متفاوت است. کاربران بایگانی و آرشیو نیز با هم یکسان نیستند. انواع دیگر آرشیوها از جمله آرشیوهای دیداری و شنیداری، رادیو و تلویزیونی، نقشه‌های مهندسی و امثال آن‌ها نیز، هیچ وجه مشترکی با «بایگانی» ندارند.

بالآخره پس از بحث و استدلال زیاد، در دیماه ۱۳۸۷ شورای عالی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، پذیرفت که علاوه بر واژه «بایگانی»، واژه «آرشیو» نیز برای واژه غربی Archive به کار گرفته شود. ممکن است خرده گرفته شود که واژه «آرشیو»، واژه‌ای بیگانه است و بهتر است از واژه‌های فارسی برای این منظور استفاده می‌شود. این ایراد وارد نیست؛ زیرا واژه «آرشیو» در زبان فارسی از سال‌ها پیش متداول شده و دست‌کم برای اهل فن و حرفه، واژه‌ای غریبه به شمار نمی‌آید؛ پس می‌توان آن را به کار گرفت. کما این‌که حتا تلویزیون ایران نیز گاهی در آن تصاویری که نشان می‌دهد، واژه «آرشیو» را می‌نویسد تا نشان دهد که تصاویر قدیمی است و از «آرشیو» امانت گرفته شده‌اند، و همچنین اسامی آرشیو فیلم، آرشیو ویدیو، آرشیو اسناد و آرشیو لباس را به کار می‌برد.

اکنون زمان آن فرارسیده که با در نظر گرفتن وظایف و رسالت «سازمان اسناد ملی»، نام آن به «آرشیو ملی ایران» تغییر داده شود. وظایف اصلی «آرشیو ملی» - آن‌گونه که در قانون تأسیس سازمان اسناد ملی، مصوب ۱۳۴۹ آمده - به این شرح است: «به منظور جمع‌آوری و حفظ اسناد ملی ایران در سازمان واحد و فراهم آوردن شرایط و امکانات مناسب برای دسترسی عموم به این اسناد و همچنین صرفه‌جویی در هزینه‌های اداری و استخدامی، از طریق تمرکز پرونده‌های راکد وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت و امحای اوراق زائد، سازمانی به نام سازمان اسناد ملی ایران، وابسته به سازمان امور اداری و استخدامی کشور، تأسیس می‌گردد»، این وظایف هیچگونه ربطی به وظایف «بایگانی» ندارد، بلکه از نظر گردآوری و سازماندهی منابع و هم از نظر سازمانی و ساختمان، به «آرشیو» نزدیک است.

◆ نورالله مرادی *

* مشاور رئیس سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.